

- Miscellanea Gessler, 77, 78, 79, 83, 109, 127.
 Miscellanea Van der Essen, 7.
 Miscellanea Van de Weerd, 7, 86.
Mouchon d'aunias (El'), 48, 69.
 Moyen âge (Le), 35.
 Musée Royal d'Hist. natur., 118.
 Naturaliste amateur (Le) [Verviers], 119.
 Onomastica, 8, 95, 110.
 Parcs nationaux, 66.
 Pays gaumais (Le), 23, 75, 87, 111.
 Revue belge de Numismatique, 85.
 Revue belge de Philologie et d'Histoire, 2, 14, 36, 49, 94.
 Revue des Langues vivantes, 114.
 Revue du Nord, 37.
 Romania, 2, 33, 34, 129.
 Société Roy. Litt. *Lès Auteurs wallons*, 48.
 Travailleur (Le) [Huy], 70.
 Vie Wallonne (La), 26 fin, 30, 40, 44, 45, 50, 51, 52, 76, 117, 122.

Table des matières.

Bibliographie	123
Aspects historiques et géographiques	125
Textes anciens. Documents divers	127
Français régional	140
Littérature dialectale	141
Histoire et critique littéraires	144
Régionalisme dialectal	145
Folklore. Ethnographie	145
Toponymie	152
Anthroponymie	184
Enquête dialectologique	185
Phonétique	186
Morphologie	186
Syntaxe	187
Sémasiologie. Linguistique géographique	188
Parémiologie	190
Lexicologie. Sémantique	191
Étymologie	194

Onder Ndl. *Jouw* ! en *Jouwen* schuilt een Gallische Haan

door E. BLANCQUAERT, C. TAVERNIER-VEREECKEN
 en hun Studenten
 van het Seminarie voor Vlaamse Dialectologie te Gent.

Al is de etymologie van het werkwoord *jouwen* niet totaal onbekend, geheel opgehelderd is zij toch ook niet. VERCOULLIE geeft op *jouwen* alleen dat dit een denominatief is bij *jou* 2, bijw. en tussenwerpsel. Wat hij voor den oorsprong van *jou* 2 aangeeft, brengt niet veel aarde aan den dijk : verwijzing naar „On. *jau* (dial. No. *jau*, Zw. en De. *jo*), daarnevens Mnd. en Mhd. *jô* : is *ja* + een enklit. partikel”. Niet veel meer geeft VAN WIJK : „jouwen nog niet bij Kil., die wel *jouw*. *Jubilatus, clamor rusticorum*; en *jouw*. *Io, Interiectio iubilantis et irridentis*. opgeeft. Van deze interj. komt *jouwen*.” Voor parallele gevallen verwijst VAN WIJK naar Mhd. *jūwen* „jubelen” van de interj. *jū*; Ndl. *juichen* van de interj. Mhd. *jūch*. Hetzelfde vindt men in het *Wb. der Ndl. Taal*, VII¹ onder *jouwen*; de interjectie *jouw* zelf wordt hier vrij uitvoerig behandeld, en ingedeeld in drie rubrieken : A. uitroep van vreugde, waarbij het *jouw*-roepen der bolders en schutters in Vlaams-België wanneer zij voordelig geworpen of geschoten hebben; B. uitroep van verwondering; C. uitroep van schamperen, tergenden spot.

Maar over den oorsprong zelf van de interjectie schijnen onze woordenboeken tot hiertoe geen vaste mening te hebben. Niet heel duidelijk spreekt ook het semantisch

verloop van *jouw* „triomf- en vreugdekreet” naar *jouwen* = *uitjouwen*, *bespotten*, *beschimpen* uit de geciteerde plaatsen van het woordenboek. Nadat we de herkomst en het oorspronkelijk gebruik van *jouw* zullen hebben vastgesteld, zal deze betekenisontwikkeling heel wat duidelijker worden. Een oudere attestatie van *jouw* dan Kil., bezitten wij in JOAS LAMBRECHT, *Spelliŋghe* (1550), blz. 45 : *IAU ghebrûken de schutters of rolders by ons ende es interjectio letantis als men de schuete of den rol wint.*

Bij DE BO vinden wij : *jouw* (Westvla. *iow*), interj. van blijdschap en triomf, meest gebruikt bij de bolders. *Jouw*. wij zijn *jouw*. Ik ben *jouw*. Tracht *jouw* te spelen. Ik bolde *jouw* (ik was nader bij mijn staak dan mijn tegenstrever). *Jouw* liggen (naast den staak liggen). Interj. van spot en schimp, meest gebruikt bij de kinders die elkander uitslijpen ; de eene zeggen : ei *jouw* !, en de andere antwoorden : *jouw* *jouw* ! GEZELLE, *Loquela* : *jouw* ! Z. DE BO. *Jouw* tot de balke ! Oppewaard uit (tot aan den zolder), teenemaal *jouw*. „Met de eerste schote was ik *jouw* tot de balke.” IS. TEIRLINCK, *Zuid-Oostvlaandersch Idioticon* : *jouw* (uitspr. met *ou*, niet met *au*), tusschenw. Daarnaast *jou*. Uitroep der bolders wier *bolle* het dichtst bij de stekke ligt. *Jouw* me winnen ! *Jouw* hen, het dichtst bij de stek liggen. *Jouw* bollen, dichter bij de stekke bollen dan de tegenstrever heeft gedaan. *Jouw* schieten, door schieten doen dat men *jouw* heeft. *Jouw* tellen, *Hie* meet hem (= zich) *jouw* ; als twee bollen schijnbaar gelijk ver van de stekke liggen, wordt er met een stroo of met een stokje gemeten ; men meet 'm *bolle* *jou* (of een der spelers) *jouw*, als men door meten bewijst dat ze het dichtst bij de stekke ligt : „'k mete mij *jou*, g'en keunt die *bolle* niet *jouw* meten. *Jouw* roepen. Dit laatste ook figuurlijk : Zich gewonnen achten, denken dat men geslaagd is. Ook wel met een bn. of telw., alsdan m. en mv. *jouws*. G'em moet nie meten :

dat es ne schoone jou. Mee nog twie jouws zijn z'uit. Samenstell. *jouwbolder* m. ; *bolder* die gewoonlijk *jouw* bolt ; *jouwbolle* vr., *bolle* die *jouw* telt ; *jouwscheute*, vr. *scheute* die toelaat *jouw* te tellen ; *jouwschietere*, *bolschiet* die *jouw* schiet. A. JOOS : *Waasch Idioticon*, voc. *Ja*... — (Bolspel) *Ja* zijn of *ja bollen*, de bol brengen tot bij den staak, tegendeel van *te kort bollen*. Daarnaast SCHUERMANS, *Algemeen Vlaamsch Idioticon* : *Jou* of *jouw* (j als in 't Fr.). Wanneer de boogschutter die de laatste schiet het dichtst met zijnen pijl het doelwit treft, dan roepen de anderen : *jou*, *jou*, d. i. 't is aan u, gij wint... Het woord wordt ook bij het bolspel gebruikt. Ibid., s. v. *sjouw* m., door de boogschutters gebruikt om de punten des spels aan te duiden. De partij, dewelke het doel 't naaste bij getroffen heeft, zegt : *Ik heb, wij hebben een sjouw, drij sjouwen* enz. *Sjouwschieten*. Het wordt dikwijls zonder lidwoord gebruikt : *Ik heb sjouw* (Hagel., Antw.) : Ibid. in het supplement : *sjouw*, bijw., mis : het ding is *sjouw*, het is mislukt... Elders een roep van vreugde. CORNELISSEN en VERVLiet : *Idioticon van het Antwerpsch dialect* : *sjouw*, m. Bij boogschutters : *sjouw* hebben, *sjouw* schieten en *sjouw* zijn, mis schieten, het doelpunt niet getroffen hebben (1). *Sjouw* zijn : er boven op zijn, menen dat men boven een ander is, dat niets u meer deren kan. A. JOOS : *Waasch Idioticon* : *Sjouwen* werkw. = roepen, uit genegenheid of minachting. *Ze sjouwden als de spreker gedaan had.* TIERLINCKX, *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon* : *zjouw* m. Punt in 't doelspel, ijzerspel, schreefschieten. *Ich hām zjou ! Wij hāmme drij zjouws*, drij van onze partij winnen. CLAES, *Bijvoegsel bij het Hagelandsch Idioticon* : *jouw* (*zjouw*),

(1) CORNELISSEN en VERVLiet zijn hier onduidelijk, en in tegenspraak met de andere auteurs, met zichzelf en met een mededeling van onze studente Mej. VAN DIJK die in het Antwerpse *sjouw* kent als uitroep bij een goede worp in het bolspel.

Uitroep bij het doelspel gebruikt wanneer eene partij eenen pijl dichter bij de roos schiet dan de andere. RUTTEN : *Bijdrage tot een Haspengouwsch Idioticon* : *sjouwen* = spotten, beschimpen. Ook *jouwen* (Fra. j). Van hier : Gesjouw, sjouwer, uitsjouwen.

ONZE STUDENTEN brachten ons ook verschillende gegevens aan. In Westvla. schijnt men *jouw* ! wel te kennen voor het bolspel, maar niet voor het schuttersspel. Aldus te Menen : ʒo.w ; te Assebroek, jo.u en ʒo.u ; Zedelgem, jōw, Watou jōu ; St. Baafs-Vijve : jōu zin en jōuw æn bij het bolspel, niet bekend als interjectie. In Oost-Vla. wordt te Ertvelde nog jo.uw geroepen als bij het schieten naar de wip de hoofdvogel er af gaat, echter vaker go.i ; jo.uw is daar ook bij het bolspel bekend. Te Aalst : ʒo.u bij schutters en bolders ; ik bæ ʒou betekent : „mijn werk belooft een goed einde” ; u.itʒa.m : „uitjouwen” ; te Oordelgem dʒo.ɛ bij wip- en bolspel ; æz dʒo.ɛ = „hij is jouw”, voor de wip en voor het bollen ; te Ninove : ʒo.ɛ æmən of ʒo.ɛ ʒa.in, wanneer de bolle het dichtst bij de stek ligt. Ook uitʒa.n = uitjouwen ; te Appelterre-Eichem eveneens ʒo : hebben of zijn bij het bolspel ; te Denderwindeke : ʒo.uw hebben of zijn bij het bolspel ; te Ronse kent men niet meer „jouw” als uitroep bij schutters- of boldersspel ; maar wel Δtja.wən, Δtʰædʒa.uwt of Δtʰæja.uwt = uitjouwen, uitgejouwd. In de prov. Antwerpen : Willebroek ʒo. bij het bolspel, als uitroep ; als ww. ʒu : : „roepen, tieren”, bvb. bij een voetbalmatch. Het Kiel, bij Antwerpen : ʃo:(w), uitroep bij het bolspel ; ik ben sjouw, mijn bol is sjouw = mijn bol ligt het dichtst bij de „staak”.

De uitspraak met f of ʒ die blijkens de hierboven vermelde vormen in geheel Zuid-Nederland overwegend is, blijft overigens in het *Wb. der Ndl. Taal* s. v. *jouw* III niet onvermeld : „In het onder A₂ vermelde gebruik wordt het woord, hier en daar in Vlaamsch België, uitgesproken

met de Fransche j” (1), aldus den indruk wekkend dat deze uitspraak in het Noorden totaal onbekend is. Maar in vroegere eeuwen is zij ook daar bekend geweest, zoals blijkt uit 3 excerpten uit de Amersfoortse Resolutieboeken, resp. van 1654, 1655 en 1658, medegedeeld door J. H. J. WILLEMS in *De Nieuwe Taalgids*, XXXe jg. (1936), p. 417-418. Deze drie resoluties betreffen het naropen van „eenighe ende ook gequalificeerde personen by forme van bespottinge” met *sjouw*, waarmee zich de Amersfoortse „jonghe jeught” en de Amersfoortse „dartele broot-dronckene menschen” in die jaren maar al te vaak amuseerden. Het woord *sjouw* uit de eerste en tweede resolutie wordt in de derde verduidelijkt door „sjouw of jouw” ; in de derde resolutie komen ook de afleidingen *besjouwen* en *besjouwingen* voor. In het *Tijdschr. voor Ndl. Taalen Letterk.*, dl LVI (1937), blz. 239-240 hervat J. W. MULLER het thema. Met J. H. J. WILLEMS acht hij directe Fra. invloed (waardoor de f-uitspraak zou te verklaren zijn) op de 17^e eeuwse Amersfoortse jeugd uiterst onwaarschijnlijk, maar hij vraagt zich af, of er wel in feite identiteit is van dit *sjouw* uit de resoluties met de van elders ook reeds in de 17^e eeuw bekende „interjectio jubilantis et irridentis”, *jouw*. Het zou bvb. de Noord-Westveluwe — en ook Amersfoortse — vorm van 't Ndl. *schuw*, *schouw*, „vogelverschrikker, spook, schrikbeeld” kunnen zijn ; bezwaren van lokaal-fonetischen aard bestaan hiertegen niet. MULLER heeft J. H. J. WILLEMS toch niet kunnen overtuigen. WILLEMS voert nl. als tegen-bezwaar aan (*N. Taalg.* XXXI, blz. 366-369) dat *schuw*, *schouw* en in Oostel. vorm *schüw* wel een min-

(1) Onder hoofdletter A² wordt nl. het gebruik van *jouw* als triomfroep bij de schutters en de bolders aangegeven. Wij hebben echter zo pas gezien dat de f- en ʒ-uitspraak ook bij *jouw* als vreugde- of hoonkreet in het algemeen voorkomt.

achtende benaming is, maar onbekend als scheldwoord dat iemand achterna wordt geroepen. Bovendien noteert de opsteller van de resolutie van 22 Aug. 1658 uitdrukkelijk : *sjouw* of *jouw* ; we hebben hier dus met een werkelijke variante van *jouw* te doen. Ter verklaring van de fonetische variant *sjouw* naast *jouw* wijst WILLEMS op de gevallen van *sjonge/jonge* ; *sja/ja* (*sja*, ik weet het niet) ; *sjoep/joep* (*sjoep*, daar sprong het poppetje te voorschijn). Wegens de emotionele omstandigheden waarin *sjonge* enz. gebruikt worden, zou de palatale aanvangsklank een ongewonen druk en een ongewonen duur hebben gekregen, en aldus van een palatale naar een praepalatale of alveolare spirant vergleden zijn. Hoe redelijk deze verklaring ook schijnen mag, we menen dat ze niet de ware is, maar dat integendeel bij de heden nog in Zuid-Ndl. voorkomende *ʃ*, *ʒ*-uitspraak is aan te knopen, dewelke, zoals wij ons voornemen te bewijzen, historisch gefundeerd is (1). Woorden met *ʒ* en *ʃ* zijn ook in de Zuid-Ndl. dialecten niet gewoon. Doorgaans zijn het ontleningen aan het Fra. Bvb. te Gent : *ʒənɔ.ɪvər*, *tʃənɔ.ɪvər* = *genièvre*, *jenever* ; *tʃuzəminə* = *jasmin*, *jasmijn* ; *ʒalus* = *jalous*, *jaloersch*, *ajtsy* = *oignon*, *ajuin* ; veelvuldig in persoonsn. : *tʃuk* = *Jacques* ; *tʃe.f* = *Joseph*, etc. Aalst : *ʒəzəminə*, *ʒalus*, en dit laatste verder in heel Klein-Brabant en Oost-Vla. ; Oordegem *dʒənæ.yvər* (hier ook *dʒə.uw*) ; Willebroek : *ʒəne.vər*, *ʒəzəminə*, *ʒəsfɪn* (*Joséphine*) naast *ʒo.* en *ʒu.* ; Oudenaarde : *dʒalus*, *dʒəne.vər*, *tʃe.f* (*Joseph*) ; Ronse : *dʒyzəminə*, *dʒyne.vər*, *dʒe.f* en het deftiger : *ʒɛf* (naast *dʒa.wən*), enz. Aldus worden we ertoe gebracht, in de Franstalige gebieden te gaan zien of daar geen woord of

(1) Er valt natuurlijk niet te denken aan spronggewijze invloed van Zuid-Ndl. tot Amersfoort. Er zullen geografische tussenschakels geweest zijn die niet genoteerd werden en misschien zelfs nog bestaan.

tussenwerpsel *ʒo.* aanwezig is, dat wij zouden kunnen ontleend hebben. En dat vinden wij daar ook op verschillende plaatsen in Noord-Frankrijk en Wallonië. E. COCHET : *Le patois de Gondecourt* (1), Parijs 1939, p. 187 : *jòo*, exclamation de joie... ; *fèr jò*, faire mouche (à l'arc) ; L. VERMESSE, *Dictionnaire du patois de la Flandre française ou wallonne* (Douai 1867), s. v. : *jo*, cri d'exclamation poussé par les archers lorsqu'ils atteignent le but ; A. DESROUSSEAUX, een „chansonnier” te Rijsel verklaart het woord in *Mes passe-temps*, 2e uitg., p. 6, aldus : „Exclamation, cri de triomphe ou de joie, que poussent les bouleurs, les archers et les arbalétriers, quand un coup est réussi, quand une partie est gagnée.” WALTER RAVEZ, *Le Folklore de Tournai et du Tournaisis* (Tournai 1949) heeft het blz. 125-28 over de gebruiken bij schuttersspelen : p. 127 : „Jo était, dans le Nord, l'exclamation de l'archer à la perche ou au berceau qui avait abattu l'oiseau royal” ; p. 128 : „Au berceau, celui qui a envoyé sa flèche le plus près du but a *démis* les autres tireurs ; il a gagné, il a fait *jô* ; l'expression s'emploie d'ailleurs principalement au jeu de boules ; faire *jô*, c'est remporter le point...” Een correspondent van Prof. R. LORiot (die zich thans actief bezig houdt met het Picardisch), meldt hem het volgende (2) : Er bestond te Rainecourt (dép. Somme, arr. Amiens), een compagnie kruisboogschutters ; het doel was een schijf in cirkels verdeeld, de binnenste cirkel, d. i. het mikpunt, in 't zwart geschilderd. Wanneer een pijl „le noir” trof, werd er geroepen : *et zó* (*z* lokaal voor *ʒ*). E. LEGROS tenslotte geeft nog *djâw*, „cri du tir à l'arc” voor de taalgrensgemeente Neerheydissem in België (3)

(1) Gondecourt op 15 Km. ten Z.-W. van Rijsel.

(2) Voor deze en verschillende andere inlichtingen omtrent het hier behandelde probleem betuigen wij Prof. Lorient onzen besten dank.

(3) In H. C. T. D. XXII, blz. 465, ter gelegenheid van een be-

en deelt ons verder mede : WATTEEUW, *Chansons et Pasquilles Tourquennoises*, 1895, p. 208 : *Jo*, Exclamation de joie. On dit également *jeu* ! *Y est jo à boire à les bourleux* (sic). *Jeu* est une évolution locale ; cf. ib. gros *greu*, enclos *incleu*, fricot *friceut*, fuseau *fuseu*, escabeau *escabeu*, etc., ainsi que Watteeuw (= Watteau), qui semble montrer qu'on prononce en réalité (comme dans le ôw de Mouscron) un léger w final non rendu par les auteurs patoisants.

Op andere plaatsen bestaat *jo* ! nog slechts als vreugdekreet. F. DEPRÊTRE et R. NOPÈRE, *Petit dictionnaire du Wallon du Centre* (La Louvière 1942), p. 97 : „djô = exclamation ; vivat, bravo ! djô, vos avèz bin djwè”. LÉON MAES, *Notre Patois, Lexique* (s. d.) geeft voor Moeskroen, p. 52 : „jô = exclamation de joie : i est jô”. Prof. M. PIRON deelt ons teksten mede uit Waals Brabant en Henegouwen waaruit het gebruik aldaar van *djô* als uitroep van vreugde blijkt (1).

spreking van de 39e en 40e aflevering van VON WARTBURG, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, merkt E. LEGROS bij *gaudium* aan : Si l'exclamation de Lille-Tourcoing *jo* (surtout pour le tir à l'arc) est bien à sa place ici, il faut aussi y classer *jô* Braine-l'Alleud „cri des moissonneurs fêtant la fin de la moisson” et *djâw* „Neerheylissem, cri du tir à l'arc, ainsi que le flamand *jou(w)*, aussi pour le tir à l'arc”.

(1) Nivelles, ± 1825 :

Pouquè tant d'cavaliers à tch'fau
trotont- is dins nos rues ?

Lès p'tits, lès grands vont criyant : Djô !

(Chanson décrivant l'installation d'un curé, repr. dans le journal *L'Aclot*, du 30 sept. 1888.)

Ibid. 1890 :

Guillaume (se dirige vers la fenêtre) :

C'est l'peûpe qui criye : Djô, man (maman).

La Reine : Tenez ! La dja l'peûpe qui criye :

Djô ! Vo père èst tout l'même bi vu...

(tout de même bien vu).

(G. WILLAME : *El rouse de sainte Ernèle*, drame en 3 actes, p. 93.)
Braine-le-Comte :

çou qu'on a criyi „Djau !” à l'brave pètite pouyète !

(= Comme on a acclamé la brave petite poulette), uit G. TONDEUR, *Recueil de poésies Wall.*, p. 18, Bruxelles 1937.)

Ook Prof. PIRON, Prof. HENRY, Prof. DE POERCK en Prof. DE KEYSER bedanken wij voor allerlei inlichtingen en wenken.

Men ziet het : het parallellisme van het gebruik van *jo* ! in Noord-Frankrijk en Wallonië enerzijds, en in Zuid-Nederland anderzijds, is volkomen. Eerst was *jo* ! een triomf-kreet bij het schutters- en boldersspel, daarna een vreugdekreet alleen. Van de nog verdere semantische ontwikkeling tot spot- en schimproep zijn ons echter geen zekere vbb. uit de genoemde Franse taalgebieden bekend (1).

De veronderstelling ligt dus voor de hand, dat *jouw* in Zuid-Nederland een ontlending is — waarsch. eerst op den mond van schutters en bolders. Dan rest nog het vraagstuk van de herkomst van deze kreet *jo* ! zelf op te lossen. v. WARTBURG, *F. E. W.*, 39e aflev., meent dat het bij Lat. *gaudium* behoort : „Verkürzt (joie) Tourcoing, Lille *jo* ! exclamation de joie, Gondecourt *žoo*, faire *jò* = faire mouche à l'arc”. Doch hier bestaat een fonetisch bezwaar : in het Picardisch is Lat. g + au niet gepalataliseerd tot 3, zoals trouwens blijkt uit Pic. *goîr*, Lat. *gaudere*. Anderen menen, zoals KILIAAN een paar eeuwen vóór hen, dat *jo* ! iets met Lat. io, Gri. *íō* te maken heeft. Aldus de boven geciteerde auteurs VERMESSE, WALTER RAVEZ (2). Dit merk-

(1) Tenzij misschien *Jouwetteke*, dat J. HAUST aantreft in een ordonnantie van het jaar 1759, in het Fra. gesteld, betreffende de gilden der schutters te Vechmaal. Deze ordonnantie verbiedt *jouwetteke* te roepen wanneer iemand geen wit getroffen heeft bij het blazen schieten. J. HAUST (*Gloses liégeoises*, in *Annuaire de la Commission Communale de l'Histoire de l'Ancien Pays de Liège*, t. III, n° 1 ; 1943, 18e glosse) verklaart dit woord aldus : „Le liégeois *djouwète* (en fr. du cru, *jouette*) désigne celui, celle qui aime trop le jeu, comme une *amusette* celui, celle qui s'amuse volontiers. Le plaisant c'est l'emploi du suffixe diminutif flamand *-ke* qui donne au mot la valeur dépréciative de piètre joueur, pauvre petit joueur. Maar Vechmaal is een gemeente ten Noorden van de taalgrens, en al is de ordonnantie in het Frans, dat betekent nog niet dat de schutters er ook Frans spraken. Wellicht is in dit *jouwetteke* der 18e eeuw een adaptatie te zien van ons *jouw*, maar hier ironisch gebruikt. Het geval van Vechmaal is hier nl. merkwaardig gelijkend op dat van Amersfoort, boven aangehaald. Anderzijds betekent *jouette* „joueur maladroit” in het dialect van Mons (J. SIGART, *Glossaire étymologique Montois ou Dictionnaire du Wallon de Mons et de la plus grande partie du Hainaut*, 1866).

(2) Ook J. CORBLET, *Glossaire étym. et comparatif du patois*

waardig lang behoud zal hier toch wel einigen uitleg behoeven; *io* was een uitroep bij de bacchanten en bij militaire triomfen; het behoorde tot den klassieken stijl; was het tevens ook in het populaire Latijn in gebruik?

Maar wat roepen op spontane wijze de omstanders bij doelspelen, wanneer het doel getroffen wordt? Niet een algemene, vage vreugdekreet, maar de concrete naam van het getroffen doel zelf. In onze tegenwoordige tijden is dat *goal*! bij het voetbalspel; *vogel*! bij de boogschutters in Oost-Vlaanderen en elders; te Ronse *go.i*, te Ertvelde *go.i*, als de hoofdvogel, de gaai, geschoten is; roos! bij de vogelpik; potten! te Opdorp $\pm$ 1900 bij het afknuppelen van kastanjes, wanneer de „potten”, d. z. de doppen der kastanjes, naar beneden kwamen.

Nu blijkt dat het opperste doel bij de schutters op de wip steeds een vogel was. Dien oppervogel droegen en dragen de „Koningen”, d. z. de overwinnaars bij het „koningschieten” als trofee op de borst. Den „koning” wordt nl. na zijn overwinning de „breuk” of „braak” van zijn gilde omgehangen, d. i. een halsketting, waar onderaan de beeltenis van een vogel hangt, het symbool van den geschoten oppervogel (1).

Soms nu was die oppervogel een *gaai*, maar in vele gevallen een *haan*. De reeds boven genoemde Rijselse chansonnier A. DESROUSSEAUX wijdt in zijn werk *Mœurs populaires dans la Flandre Française* (t. I, Lille 1889) verschillende blzz. aan het boogschieten; blz. 86 verhaalt hij hoe men om „roi du tir” geproclameerd te worden den voornaamsten vogel moet afschieten, welke een *haan* is. Te Arbres (bij Ath, Heneg.) is de oppervogel eveneens

picard, Paris, 1851, p. 452, volgens een mededeling van Coll. J. HERBILLON.

(1) Vele historische breuken, vaak kunstig gesmeed, zijn overgebleven; men vindt er fotografieën van o. m. bij A. MARINUS, *Le Folklore belge*, 2 dln., Les Éditions Historiques, Brussel, z. j. in dl. I, blz. 226-238.

een haan (1). Te Ronse (Zuid-Oost-Vla., bij de taalgrens) heet in de Vla. terminologie van het spel de voornaamste vogel „oppergaai” maar in de Fra. terminologie is dat „le coq”. (Mededeling van onze stud. G. HONDEQUIN en F. DEKEGELEER). Ook te Ertvelde is volgens mondeling verkregen inlichtingen, de uitdrukking „naar den hane schieten” = „naar den hoogvogel schieten” hoewel niet meer levend, toch nog niet geheel onbekend.

Te Ertvelde en te Doornzele (onder Evergem), te Oordegem, O.-Vla., (naar mededeling van onze stud.), in Zuid-West-Brabant (H. DE VIS, *Eigen Schoon en de Brabander*, XIIe jg., blz. 239) werd tot omstreeks 1900 bij sommige gelegenheden nog werkelijk naar een levenden haan geschoten, die in een kistje of een vaatje zat, aan de wip bevestigd. De haan werd later vervangen door levende ratten (2).

Het blijkt dus dat, althans op een aantal plaatsen, de oppervogel aanvankelijk een haan was; het *jouw* dat bij het afschieten daarvan geroepen werd, kan dus best de betekenis „haan” hebben gehad.

Op dezelfde manier is het *jouw* roepen der bolders te verklaren. Thans is het doel bij dit spel meestal een stek, een eenvoudige houten pin in den grond. Maar daarnaast

(1) Brief i. d. 22 Maart 1949 van de Voorzitter der schutters-gilde ald.

(2) De haan is meer dan eens het slachtoffer geweest bij volksspelen. Bij het *hanekappen* (Is. TEIRLINCK, *Zuid-Oostvla. Idiot.*) werd een haan bij de poten opgehangen, met zijn kop naar omlaag. De spelers waren geblinddoekt en probeerden elk om de beurt, het beest met een ouden sabel den kop af te houwen. In een 16^e eeuwse geïllustreerde Vla. kalender, bewaard in het British Museum (Ms. 24098) wordt voor elke maand een miniatuur gegeven met een passend tafereel; onderaan worden de seizoensspelen afgebeeld. Voor de maand Augustus is dat een spel waarbij een haan met zijn kop tussen een gaffel geklemd, het mikpunt is van de spelers, elk met een knuppel in de hand; één houdt zijn knuppel opgeheven om hem naar den haan te gooien, een ander maakt zich klaar om hetzelfde te doen.

zijn nog genoeg andere vormen over, om aan te tonen dat de houten stek niets anders is dan een surrogaat van een oorspronkelijken vogel. Te Zedelgem (West-Vla.), Ninove, Appelsterre-Eichem (O.-Vla.) bolt men naar een pluim in den grond; naast het bollen op een platten vloer naar een stek bestaat een variant van het spel in het bollen op schuinen plankenvloer, waarop bovenaan „vogels” zitten, eigenlijk houten klosjes waarop pluimen bevestigd zijn. Dit heet de „gaaibolling” (cf. de parallelle benaming „gaaischieting” voor de wip) zoals zij voorkomt in de gemeenten Zedelgem en Assebroek, in West-Vla., te Hamme in O.-Vla., en in het Antwerpse.

Er zijn dus verschillende redenen om aan te nemen dat *jouw* „haan” zou kunnen hebben betekend. En werkelijk komt *jau*, *jo*, *djo*, enz., Lat. *gallus*, in het Franse taalgebied ook voor, zoals blijkt uit kaart nr. 320 van de *Atlas Linguistique de la France*. De vorm *jo* of varr. kennen de volgende departementen: Loire infér., Maine-et-L., Indre-et-L., Cher, Nièvre, Saône-et-L., Puy-de-Dôme, Allier, Creuse, H. Vienne, Indre, Charente, Char. marit., Vendée. Grosso modo dus het middenstuk van het westelijk deel van Frankrijk. Van dit gebied gescheiden, komt *jo* ook voor in de oostelijke departementen van de Vosges en de Meurthe-et-Moselle, en in enkele plaatsen ten Zuiden van Belgisch Luxemburg. Naar een mededeling van Prof. PIRON is *jau* ook nog in Normandië, naast *coq* in gebruik.

Het moderne dialectische *jo*-(haan) gebied in Frankrijk valt dus niet samen met het Noord-Franse gebied waar de uitroep *jo!* in het schuttersspel nog voorkomt. De levende haan heet er *coq*, dat eigenlijk een innovatie is t. o. v. *jo* (*gallus*). Uit *gallus* verwacht men in het Picardisch *gaus*, zoals wij het overigens (voc. *Jal*) vinden in GODEFROY voor Doornik (PH. MOUSKET, 13^e eeuw). Maar GODEFROY vermeldt ook *jal* bij JEAN BODEL, die ± 1200

schreef te Arras. De aanwezigheid van *jal* (*gallus*) in het hartje van Picardië en van *jo*-vormen behorende tot het schuttersspel in Noord-Frankrijk (*faire jo*) die oorspronkelijk ook *gallus* kunnen hebben betekend, is verklaarbaar op twee wijzen:

1° Het Picardisch zou, naast zijn lokaal-fonetisch regelmatig *gaus*-vormen ook reeds vroeg gepalataliseerde vormen hebben gekend, die dan juist door het Vlaams zouden zijn ontleend. GOSSEN, in zijn Proefschrift *Die Pikardie als Sprachlandschaft des Mittelalters*, Biel 1942, gewaagt herhaaldelijk van secundaire palatalisatie van Lat. *g* + *a* in dit gebied. Over West-Henegouwen en het Rijselse heen, zou ons *jouw* dan den leenwoorden-weg hebben gevolgd van de Mnl. leenwoorden, die, zoals SALVERDA DE GRAVE (*Les Mots d'emprunt Français en Moyen Néerlandais*, Romania, XXX) heeft aangetoond, inderdaad meestal over Picardië tot ons zijn gekomen.

2° De gepalataliseerde *jau*, *jo*-vormen zouden in Picardië niet zijn ontstaan; BODEL zou den vorm *jal* (haan) hebben gebruikt onder zuidelijken invloed; en ook de gepalataliseerde uitroep *jo*, die in Noord-Frankrijk en Picardisch België nu nog voorkomt, zou met de gebruiken van het schuttersspel mede, door Vlaams sprekende Brabanders en Vlamingen, in onze gewesten zijn binnengevoerd. Die zuidelijke invloed kan dan zijn uitgegaan van Parijs of van Bourgondië; met beide gedeelten van Frankrijk hebben Picardië én Vlaams-België betrekkingen genoeg onderhouden om dezen gang van zaken aanvaardbaar te maken; het boogschieten was overigens een spel van den beteren stand (1). Het gebruik én de terminologie kunnen dus aanvankelijk gemakkelijker en vlugger langs de sociale

(1) Suggestie van Prof. WEEVERS (Bedford College, London), bevestigd door Dr. C. TE LINTUM, inleiding bij „Onze Schutter-Vendels en Schutterijen...”, 's Gravenhage (1909).

toppen van centraal Frankrijk naar die van België zijn overgekomen zonder het dialect (in casu het Picardisch) massaal te doordringen. Indien wij de verhouding tussen de termen *gaai*, *gaaischiëting* in Vlaanderen en *geai*, *papageai*, *le tir au papageai* in Frankrijk, ook tot het boogschuttersspel behorend, en als het ware concurrenten van den haan op het hoogste punt van de wip, onderzochten, dan zouden wij wellicht tot een gelijkaardige conclusie (beïnvloeding uit Frankrijk bezuiden Picardië) geraken.

Inmiddels wordt ons vermoeden, dat er een innig verband bestaat tussen *jouw* en *haan* zeer waarschijnlijk gemaakt door het feit, dat we beide zien samengaan in de folkloristische gebruiken bij het inhalen van den laatsten wagen van den oogst. Op verschillende plaatsen in Vlaams-België en Wallonië heet nl. het inhalen van den laatsten wagen : „den haan inhalen”, „rentrer le coq”. Aldus in het Luikerwaals : J. HAUST, *Dict. Liégeois*, blz. 155, s. v. *coq* : „fé l'cock (eigenl. „faire le coq”), terme rural, fêter la rentrée du dernier char de la moisson”. Te Arbres bij Ath, id. : *rentrer le coq* : rentrer le dernier char de la moisson. In het Land van Aalst heet het laatste koren op het veld : *den haan* ; het laatste voer van den oogst inhalen heet dan ook : *den haan inhalen* (TER LAAN K., *Nederlandsche Overleveringen*, 2 dln., Zutphen, 1932, dl I, blz. 38-39) ; naar een mededeling van stud. VENNEMAN geldt hetzelfde voor Oordegem. Naar DE COCK en TEIRLINCK, *Kinderspel en Kinderlust*, dl VI, blz. 189, is de uitdrukking *den haan inhalen* voor : „het laatste voer graan naar huis brengen”, in geheel het Vlaamse land bekend (1).

(1) De benaming „haan” voor de laatste schoof op den akker komt niet alleen in Vlaanderen en Wallonië voor : hetzelfde bestaat in geheel Duitsland, zie o. m. OSWALD A. ERICH en A. BEITL, *Wörterb. der deutschen Volkskunde* (Leipzig, 1936), onder *Hahn*.

En nu wordt weer in verband met den haan van den laatsten oogstwagen zowel in Wallonië als in Vlaanderen de kreet *jouw* gehoord ! Aldus bij A. CARLIER, *Glossaire de Marche-lez-Ecaussines* (Liège, 1914) s. v. *Co* = coq, volgend op de uitdrukking *co d'avous* (= coq d'août) : „sur le dernier char (de la moisson, orné d'un bouquet de fleurs) sont juchés les enfants, qui erient, jô, jô ! pendant qu'on ramène tout le personnel à la ferme, où l'attend un bon repas” (Marche-lez-Écaussines in prov. Heneg., arr. Soignies). Naar de geciteerde plaats uit DE COCK en TEIRLINCK, zongen de kinderen die boven op den laatsten wagen zaten te Denderleeuw :

Koekeloeren haan
't Letste voer is op de baan
Om naar huis te gaan
Wat ister aan verdiend?
(Of : Wat heet den haan verdiend?)
Twee stoopen en een pint
Jou-ou-ou-ou !

Het laatste klinkt soms :

Allemaal gelijk : sjouw !

en te Aspelare :

Koekelaloeren haan.
Het laatste voer is op de baan,
Om mee naar huis te gaan.
Wat hebben de luieriken verdiend?
Nen schup onder hun gat dat het klinkt.
Allen : jouw ! Allen : jouw !!

Onze studente Mej. LAMBERTS meldt ons voor Opbrakel (Zuid-Oost-Vla.), dat ook daar „den laatsten wagen van den oogst inhalen” heet : *den haan inhalen* ; daarbij klauteren de jongens op den wagen en roepen : *kukelu.rændzo.uw*. Deze laatste uitroep is voor ons betoog zeer belangrijk, omdat hij letterlijk overeenstemt met het overal elders

verspreide koekeloerenhaan, en *jouw* hier dus nogmaals gelijk staat met *haan*.

Innig verbonden met het oogstfeest, is naast den haan, de meitak : beide zijn immers vruchtbaarheidssymbool (cfr. het reeds p. 14, in voetnota vermelde *Wörterb. der deutschen Volkskunde*, onder *Hahn* en *Maibaum*). Beide worden ook wel met elkaar verward zodat het ene de naam van het andere krijgt. Bij DE COCK en TEIRLINCK (l. c.) vinden wij : „Het laatste voer graan naar huis brengen, heet in Vlaanderen : *den haan inhalen*. De kinderen zitten boven op den geladen wagen en houden den haan vast. Dit is een groene mei, waarvan de bebladerde twijgen soms met bloemen versierd worden ; het is soms een kunstig gemaakte haan, van stroo gevlochten en met bloemen opgesmukt, welke op een stok staat.” Het eveneens hierboven reeds geciteerde *co d'awous* uit het *Glossaire de Marche-lez-Écaussines* is de naam gegeven aan den bloemtuil, waarmee de laatste wagen opgesmukt is.

Soms ook is bij het feest de mei nog aanwezig, en de jouwkreet ook, maar de haan zelf is vergeten : zo was nl. de toestand geworden te Braine-l'Alleud op het einde der vorige eeuw, naar een dialecttekst van 1893 : (Abbé MICHEL RENARD, *L'Argayon*, poème, p. 21) medegedeeld door Prof. PIRON. De auteur beschrijft het einde van den oogst ; op den laatsten wagen heeft men een mooien mei geplant, die dienst doet als „plumet” (1) : T'autoû d'lèye is criyin'à fe' saut'ler l'cayô : jau ! jau ! (uitgesproken dzo) l'awous èst fait, l'awous'èst fait, jau ! jau ! (= tout autour de la charette ils criaient à faire sauter les cailloux : jau ! jau ! l'août (= la moisson) est fait, l'août est fait, jau ! jau !). Bij dergelijke gevallen werd dan natuurlijkerwijze *jouw* ! gedissocieerd van het begrip „haan” en geassocieerd met

(1) Deze „plumet” is waarsch. een laatste overblijfsel van een oorspronkelijk aanwezigen haan.

het begrip „mei” op den laatsten oogstwagen. Onwillekeurig brengen wij hiermee in verband een gebruik dat bij de kinderen van Opdorp (O.-Vla.), omstreeks 1900 nog bestond : wanneer hevige winden takken van bomen hadden afgerukt, raapten zij die na den storm op, en zwaaiden ermee, roepend : *zoube. ! zoube. !* Het tweede element is duister, maar de gehele samenstelling heeft dezelfde betekenis als *zouma* te Meerbeke (O. Vla.) d. i. een „jouw-meï” en wordt gebruikt voor een groenen tak. In het eerste element kunnen wij dus den triomfkreet zien, die primair hoogst waarsch. „haan” heeft betekend en secundair „meitak”.

En finaal vinden wij ook hoogvogel, meitak en schuttersspel verenigd, nl. op een wandtapijt, dat wij aantreffen bij Z. Exc. den gewezen Ambassadeur der Verenigde Staten te Brussel, Admiraal ALLAN KIRK, die ons toestond het te fotograferen. Naar een mededeling van Prof. DUVERGER kan dit tapijt komen uit een atelier van Beauvais ; het zou dateren van omstreeks 1700, maar het kan teruggaan op een ouder kanton. De scène op het tapijt stelt een schuttersfeest voor. Er wordt naar een staande wip geschoten, naar slechts één vogel (= haan? gaai?) helemaal op den top. Een weinig lager zit om de wip heen, een kroon van meitakken, schijnbaar om het afschieten van den vogel te bemoeilijken. De voornaamste figuren op het linker voorplan van het tapijt zijn een adellijk paar te paard ; de oudere man en de jongere dame houden een mei in de hand. De man staart aandachtig en ernstig in de richting van den haan op de wip met een gebaar van imprecatie ; de dame lijkt schuchter ; de omstaande toeschouwers kijken duidelijk belangstellend. Wat is de betekenis hiervan? Zou ook hier de meitak niet iets te maken hebben met het vruchtbaarheidssymbool?

Laten wij nu, om te eindigen, ons betoog samenvatten. Het gebruik van den uitroep *jouw*, *sjouw*, *jô* bij schutters en bolders is in Noord-Frankrijk en Vlaams-België zo gelijkelijk, dat van toeval geen sprake kan zijn. Wij staan dus voor een aaneengesloten verbreidingsgebied, over twee taalgebieden, van bijeenhorende *Wörter und Sachen*. *Jouw* bij schutters- en bolspel is dus primair = haan; het lijkt ook primair „haan” te zijn geweest in de folklore van het laatste voer van den oogst; zowel bij schutters en bolders als bij oogsters werd het secundair als triomfkreet en vreugdekreet gebruikt; daar vandaan ook *jouw* als schimp- en spotroep, hetzij *jouw* ironisch gebruikt werd wanneer er slecht gespeeld werd, hetzij eenvoudig omdat wat een eer is voor de een, spot en hoon is voor de ander. Vandaar Ndl. *jouwen*, *bejouwen* en *uitjouwen* in de bet. die wij thans kennen.

Wat den fonetischen vorm van het palatale *jouw*, fra. *jô* in Picardië betreft, dit is een probleem waaraan wij geen volledige oplossing hebben kunnen geven. Maar het is interessant, om, ondanks een fonetische moeilijkheid, toch zo goed als zeker, met allerlei niet-fonetische argumenten, tot de identiteit *jouw*/*haan* te zijn geraakt. Het lijdt immers geen twijfel dat, in *faire jô* = faire mouche à l'arc, *jô* de haan is, die in dezen vorm ook nog leeft in Midden-Frankrijk.

Onze redenering bevat immers volgende schakels:

In het bolspel en het schuttersspel werd of wordt naar den haan geschoten en *jouw* of *dzjouw* geroepen; niet alleen in het schuttersspel, maar ook in het bolspel blijven sporen van het mikken naar een vogel over en wordt *jouw*, in de betekenis *winst*, gebruikt. Met den laatsten wagen van den oogst wordt „de haan ingehaald” (*rentrer le coq*) en niet alleen *jouw* geroepen, maar zelfs *koekeloeredzjouw*, absoluut parallel met *koekeloerenhaan*. Den meitak die bij deze

gelegenheid als symbool van den haan optreedt, vinden we ook terug bij het boogschuttersspel. De kringloop *jouw* - haan | bollen - boogschieten - *jouw* - meitak | meitak - haan inhalen - *jouw* | lijkt ons hiermee volledig.

Gent, Augustus 1949.

Résumé

Comme l'indique notre titre „Sous le Néerlandais *jouw* !, *jouwen* se cache un coq gaulois”, nous nous efforçons de démontrer que l'exclamation de triomphe ou de joie *jouw* (dont est dérivé le verbe *jouwen*, jubiler, etc.) doit être identifiée avec l'exclamation *jô* (Français du Nord et Wallon) et que celle-ci n'est autre que la forme française de *gallus*, abondamment attestée par la carte n° 320 (coq) de l'A.L.F.

Nous constatons que les étymologies actuelles du Néerl. *jouw* ne sont pas satisfaisantes; d'autre part, les formes dialectales néerlandaises de *jouw* présentent un consonantisme initial j, ʒ, f, dz d'usage dans les emprunts des patois flamands au français; or, nous trouvons *jô* dans le Nord de la France et en Belgique romane exactement dans le même sens que dans les patois flamands: *faire jô* (Gondecourt) = faire mouche à l'arc; *jô*, cri de triomphe, cri de joie; *avoir jô* = avoir l'avantage au jeu (tir à l'arc et boules). Cette concordance ne s'explique que si l'on admet que *jô* a signifié *coq*, c'est-à-dire l'oiseau de la perche ou du jeu de boules dont on crie le nom au moment de l'abattre.

Cette constatation est confirmée par la présence simultanée du coq ou de son symbole, la branche fleurie ou le bouquet, sur le dernier char de la moisson: *le coq d'aoust*, *rentrer le coq*, *brandir la branche ou le bouquet au haut du char en criant jô*! se retrouvent tant en pays wallon qu'en pays flamand. La variante flamande *koekeloeren-dzjouw*,

de l'interjection *koekeloeren-haan* dont la première partie est une onomatopée, confirme absolument l'identification *dzjouw* = *haan* (coq).

L'oiseau du tir à l'arc et les branches fleuries (symboles de la fertilité) se trouvent enfin assemblés sur une tapisserie, probablement d'origine française (Beauvais) et des environs de 1700.

Ce faisceau d'arguments nous permet de passer outre à une objection d'ordre phonétique. Les mots d'emprunt néerlandais nous viennent généralement de France sous une forme picarde. Or, *gallus* donnerait en picard une forme non palatalisée *gaus*, qui est attestée d'ailleurs pour Tournai au 13e s. (v. GODEFROY, voc. *jal*). D'autre part, nous trouvons également *jal* chez BODEL (Arras, vers 1200). Il y aurait donc eu des palatalisations en picard, qui rendent l'emprunt *jō*, *jouw* par l'intermédiaire du picard admissible; si l'on n'admet pas cette hypothèse, il faut supposer que BODEL s'est servi d'une forme non-picarde, parisienne par exemple. Mais dès lors il faut admettre aussi que l'emprunt de *jō* dans les patois flamands peut remonter, par l'intermédiaire du Picard, à des régions situées au Sud de la Picardie, soit la région parisienne, soit la Bourgogne, qui ont eu suffisamment de relations avec la Picardie et la Belgique au Moyen-Age pour rendre cette hypothèse plausible; elle l'est d'autant plus que le tir à l'arc au Moyen-Age était un sport réservé aux classes aisées, dont les contacts pouvaient donc s'établir au delà des patois immédiatement voisins, par les sommets des classes sociales.

Fig. 1 bij : E. BLANCQUAERT, C. TAVERNIER-VEREecken, enz. : Onder Ndl. *Jouw* ! en *Jouwen* schuilt een Gallische Haan. Tapijtwerk Beauvais ± 1700, gereproduceerd met toelating van den eigenaar

Fig. 2. Détail van fig. 1